

BATI'DA HADİS ÇALIŞMALARININ TARİHİ SEYRİ

Harald MOTZKİ, Editör: Bülent Uçar, İstanbul: Hadisevi Yay., 2006,
355 s.

Aziz GÖKÇE*

1800'lü yılların sonlarından itibaren Batılı bilginlerin hadis ve sîret konularında pek çok çalışma yaptıkları görülür. Çeşitli gayelerle yapılan bu araştırmalar hem batıda hem de İslam coğrafyasında birçok modern çalışmaya öncülük etmiştir. O araştırmaları tenkit edip reddeden çalışmalar olduğu gibi onların verilerini delillendirip güçlendirmeye ve geliştirmeye çalışan çalışmalar da olmuştur. Son dönemde batıda yapılan araştırmalardan birisi de Alman müsteşrik Harald Motzki'nin ilk kısmında batıdaki çalışmalar hakkında bilgi verdiği Abdurrezzâk'ın *Musannef*'i üzerine yaptığı araştırmaları içeren eseridir. Tanıtımını yapacağımız bu kitap Motzki'nin bu eserinin geniş bir özeti ile alana yönelik bazı makalelerini içerir.

Esere Harald Motzki'nin Türkçe baskı için yazdığı önsöz ifadeleriyle başlanır (s. 7-9). Sonra editörün esere giriş mahiyetinde bazı açıklamaları aktarılır (s. 11-28). Bunların ardından eserin beş bölümü yer alır. Her bölümün sonunda kaynakçası bulunur. Bölümlerden sonra Bülent Uçar'ın Harald Motzki ile yaptığı mülakat sunulur (s. 293-348). En sona ise hacmi küçük bir "indeks" konulmuştur.

Eserin 'İslam Hukuk Bilimi'nin Başlangıcı: II/VIII. Yüzyılın Ortasına Kadar Mekke'deki Gelişimi'¹ adlı **ilk bölümü** (s. 29-89) Motzki'nin doçentlik çalışmasının giriş bölümünün tercümesidir. Öncelikle Motzki, bu çalışmasının, Schacht'ın görüşlerinin genelde kabul edilemez olduğunu gösterdiğini belirtir. Mesela onun "İslam Hukuku'nun başlangıcı" (s. 31-32) ve temel görüşü olan "İsnadların ikinci yüzyılın ilk dönemine ve birinci yüzyıla ait bölümünün tümünden bilinçli bir uydurma faaliyetinin eseri olduğu" (s. 34) hakkındaki görüşlerinin yanlış olduğunu söyler.

Motzki, bu bilgileri paylaştıktan sonra İslam Bilimi ile uğraşanların ve oryantalistlerin, İslam Hukuku'nun kaynağı ve hukuk biliminin klasik mezheplerin başına kadar olan dönemindeki gelişimiyle ilgilenmeye başlamalarının zaman ve sebebini açıklar (s. 37-38). Bu konuda fikir üreten oryantalist-

* Sakarya Üniversitesi Hadis Bilim Dalı Doktora Öğrencisi. (agokce43@gmail.com).

1 *Die Anfänge der Islamischen Jurisprudence: Ihre Entwicklung in Mekka bis zur Mitte des 2./8. Jahrhunderts.*

lerin görüşlerini aktarır. Goldziher'in biyografik ve tarihî haberler konusunda Sachau, Von Kremer ve Sprenger'den çok daha tenkitçi olduğunu belirtir. Ancak önceden hazırladığı teoriye uymayan haberleri hemencecik gerçek dışı ya da uydurma olarak reddetmesinden dolayı eleştirildiğini ifade eder (s. 53). Schacht'ın İslam Hukuku'nun başlangıcı hakkındaki görüşlerine, yeterince gözetmediği sorunlu faktörlere, görüşlerine katılan ve karşı çıkan oryantalistlere, Muhammed Hamidullah, Fuad Sezgin, Azamî gibi İslam âlimlerinden görüşlerine karşı çıkanların çalışmalarına değinir. Ancak iki tarafın; birbirlerinin görüşlerini çürütmediğini, sadece birbirlerine karşı olarak birer tez ortaya koyduklarını belirtir (s. 55-89).

II. bölüm Motzki'nin doçentlik tezinin geniş özetidir (s. 91-125). Uçar, bu eseri Batı'da yapılan diğer yayınlardan ayıran temel özelliğin "Yazarın uyguladığı yöntem, Batılı araştırmacılara yönelttiği ağır tenkitler ile eserinde kullandığı zengin ve sistemli kaynaklar" olduğunu söyler ve diğer değerlendirmelerini aktarır. (s. 94). Onun bu açıklamaları ile eserin özetinin sunulduğunu belirten 91. sayfadaki dipnot uyuşmamaktadır. İlerleyen sayfalarda belirttiği şekilde (s. 94) bu dipnotta eserin *tanıtımının* yapıldığını söylemesi daha uygun olurdu.

Çalışmanın temel amacının Yemenli Abdürrezzâk'ın (ö. 211) *Musannef*'nden hareketle içerik olarak aynı özellikte olan haberlerin isnad ve metin birliğinde formel kıstaslardan hareketle haberin zaman bağlamında ne kadar geriye doğru götürülebileceğini ortaya koymak olduğu ifade edilir (s. 94). Motzki'nin bu eserinde 19 ve 20. asırda Batı'da yapılan hadis çalışmalarını özetleyip değerlendikten sonra Abdürrezzâk'ın elimizde mevcut *Musannef* baskısının aktarım tarihini inceleyip konu hakkında bilgi verdiği açıklanır (s. 95). Motzki, *Musannef*'teki rivayetlerinde Abdürrezzâk'ın güvenilirliğine dair açıklamalarda bulunur (s. 96, 214, 303). Mesela ona göre Abdürrezzâk'ın isnad zincirinde zaman zaman şüphe belirtmesi ve ana râvîlerden dolayı haberler de aktarması başlı başına bir güven ve sıhhat işaretidir (s. 96). Abdürrezzâk'ın en çok rivayette bulunduğu hocaları, bunların en fazla rivayette buldukları hocaları ve bazen bunların da hocalarının haberlerini analiz eder ve bunların uydurmada bulunup bulunmadıklarını tespitte çalışır.² Bu şekilde bir rivayetin ilk asrın ikinci yarısına gitme imkânı sağladığını tespit eder (s. 102). Bir rivayeti incelemesi sonucunda da Atâ'nın (ö. 115) Hz.

2 Bunların uydurmada bulunmadıklarına dair birçok delil olduğunu görür. Mesela Abdürrezzâk'ın hocalarından İbn Cüreyç'in güvenilirliğine dair bkz. s. 97-99, 105, 110, 111. Hocalarının hocalarından Atâ'nın güvenilirliği için bkz. s. 103, 112; Amr b. Dînâr'ın güvenilirliği için bkz. s. 107, 108, 110. Hocalarının hocalarının hocalarının güvenilirliğine dair bkz. Fâtıma bt. Kays için bkz. s. 105; Sehl b. Sa'd için bkz. s. 110. Motzki, Abdürrezzâk'ın bazı hocaları gibi sonraki dönemdeki bazı ravilerin uydurmada bulunduğunu ifade eder. Mesela İbn Uyeyne için bkz. s. 106.

Peygamber'den isnadla yaptığı aktarımların mevcutluğu halinde; hatta isnadsız olup başka varyantlar bulunduğu dahi –isnadsız da olsa- erken döneme kadar inebileceğini söyler (104-105).

İbn Cüreyc'in (ö. 150) Atâ'dan uydurmada bulunmadığına dair ikisi dış ve altısı iç şekle ait olmak üzere sekiz sıhhat karinesi zikreder. Atâ'-İbn Cüreyc biyografi bilgisi de bunu destekler. (s. 97-99). Yazılı veya sözlü aktarımın sıhhat hususunda önemsiz olduğunu belirlemekle birlikte Motzki, Abdürrezzâk'ın yazılı kaynak kullandığına dair dört karine zikreder (s. 100-101). İbn Cüreyc'in, Amr b. Dînâr'dan (ö. 126) rivayetlerinde de aynı kriterlerin geçerli olduğunu bildirir (s. 105). Motzki, Abdürrezzâk'ın en sık kullandığı hocalarının rivayetlerini inceler. Bazı rivayetlerin, sonraki ravilerinin senedlerinde bazı ilaveler olduğunu, ilavelerin bu ravilerce uydurulduğunu söyler (s. 106,108).³ Bu örneklerinden sonra prensip olarak '*Kaynaklarda mürsel, mu'dal olan isnadlar sonraki kaynaklarda eksiksiz olursa bu, uydurma işaretidir*' (s. 108) şeklinde tartışmaya açık bir iddia ortaya atar. Amr'ın kaynaklarına da değinip Atâ' ile kıyaslayan Motzki, buradan isnadın sonradan ortaya çıktığına dair bir delil sunar (s. 107). İbn Cüreyc'in kaynaklarına ve bunların değerine değinir. Bilahare İbn Ebî Müleyke, Amr b. Şuayb, Hasan b. Müslim ve Mücâhid gibi ravileri de inceler. İbn Cüreyc hakkında onun zikrettiği çok farklı ebattaki materyali uydurmasının düşünülemediğini belirtir. İbn Cüreyc'den önce veya sonra çeşitli kişilerin bu haberleri uydurdukları iddiasının ise ispata muhtaç bir spekülasyon olduğunu söyler. Motzki, hadisler arasında uydurma olduğunu kabul etmekle beraber büyük külliyatların üçüncü yüzyılda hazırlanmasına kadar hadislerin hep uydurma olduğu iddiasını ise "büyük bir tarihî hata" olarak niteler (s. 108-111). *Musannef*'teki Atâ' hakkındaki haberlerin birbiriyle ve otobiyografik bilgilerle uyumlu olduğunu bildirir (s. 112). *Musannef* ve biyografik malzemeyi karşılaştırılması sonucunda Atâ', Amr ve İbn Cüreyc'in uydurucu olduklarına dair hiçbir açık işaretin görünmediği sonucuna varır (s. 114).

İncelemeleri sonucunda Atâ' döneminde sünnetin otoritesinin çıkmadığını, bu yüzden fazla kaynak olarak kullanılmadığını, sonraları hadislerin hukukta etkinliğinin arttığını belirtir (s. 102, 104, 108). İslam Hukuk ilminin başlangıcı hakkında Mekke fıkının ağırlıklı olarak İbn Abbas kökenli olup onun etkisinde bulunduğunu ifade eder (s. 114)

Üçüncü bölüm (s. 127-147) "Rivayetlerin/İslamî Haberlerin Tarihlendirilmesinde Metot" başlığını taşır. Motzki, aydınlanmadan sonra batıdaki

3 Bu rivayetlerin değerlendirmesi hakkında bkz. Ömer Faruk Akpınar, "G.H.A. Juynboll ve H. Motzki'nin Nâfi' Mevlâ İbn Ömer Hakkındaki İddiaları Üzerine Bir Değerlendirme", (yayına hazır makale).

şüpheli bakışın önemine değindikten sonra tarihî İslam araştırması hakkında şu bilgilere yer verir: “*Tarihî İslam araştırmasının hedefi İslam Kültürü’nün tarihini inşa etmektir. Bunun için geçmişte olan kaynak belgesine dayanmak zorundadır. İslam’ın oluşması bakımından çok önemli olan ilk 150 yılı hakkında ise elimizde doğrudan belge bulunmayıp sadece sonraki dönemlerdeki külliyatlarda yer alan haberler mevcuttur. Bu haberlerin tarihi açıdan güvenilirliği kesin değildir...*” Bu nedenle İslam’ın ilk iki yüzyılı ile ilgili herhangi bir olay hakkındaki bir haberin tarihî açıdan güvenilirliği hususunda kaynak tenkidinin önemli olduğunu ifade eder. Kaynak tenkidinin önemli bir bölümünün de kaynağın yaşı ve kökeni olduğunu söyler (s. 129-130).

Burada Motzki, İslamî haberlerin (hadisler) tarihlendirilmesinde sıklıkla kullanılan yöntemleri ele alır. Bu yöntemleri ilk kullananlar, geliştirip zenginleştiren kişiler ile bu yöntemlerin içeriği, uygulaması ve eksik-zayıf yönleri hakkında bilgi verir. Ardından bunların derecelendirmesini yapar ve “hem metin hem de isnada dayanan yöntem”in en kuvvetli yöntem olduğunu belirtir (s. 131-143).

IV. Bölüm G.H.A. Juynboll’ün İbn Ömer’in azatlısı Nâfi’ hakkında yazdığı makalesine yönelik bir tenkit yazısıdır (s.149-235). Bu makalesinde Motzki; öncelikle Juynboll’ün, Nâfi’nin gerçek bir tarihi kişilik olmadığı hakkındaki iddiasını ele alır. Onun saydığı argümanların hiç de ikna edici olmadığını belirtir ve her birini birçok yönden çürütür (s. 165-181). Juynboll’ün bu konuda bir yönden işine gelen metinleri seçtiği, öte taraftan bu metinlerin yorumunu da sadece bir şekilde, ispat etmek istediği yönde kullandığı intibahından insanın kendini alamadığını söyler (s. 179). Juynboll’ün delillerinden biri “biyografisinin Medineli tâbiini anlatan önemli tabakât eserlerinde olmadığı” şeklindedir. Hâlbuki birçok eserde Nâfi’ anlatılır; ancak Juynboll buna değinmez ve sadece en eski biyografi eseri dediği İbn Sad’ın *Tabakâtı*’nda olmamasını gündemine alır. Motzki, bu eserin eksik olduğu muhteviyatından anlaşılmasına rağmen Juynboll’ün buna hiç değinmediğini; ancak onun bu görüşlerini belirttiği eserini yazdıktan sonra bulunan *Tabakâtı*’ın eksik kısmında Nâfi’nin de anlatıldığını belirtir (s. 169-172). Nâfi’nin tarihî bir şahsiyet olduğuna ayrıca Abdürrezzâk’ın *Musannefi*’ni de delil gösterir ve Juynboll’ün buna değinmemesini eleştirir (s. 180).

Motzki; Juynboll’ün, Nâfi’ hadislerinin kaynağının Mâlik olup diğerlerinin Mâlik’ten alınarak Nâfi’ye isnad edildiği şeklindeki iddiasında kullandığı bir hadis metninin varyantlarını kendisi daha detaylı bir şekilde inceler. Juynboll’ün incelemesini sadece Mizzi’nin *Tuhfesi*’nden yararlanarak oluşturduğunun anlaşıldığını söyler. Ancak onun, *Kütüb-i sitte* dışındaki külliyatların sistematik değerlendirilmesini yapıp *Kütüb-i sitte*’deki isnad zin-

cirlerine ilave etmek ve sonuçlarını *Kütüb-i sitte* dışındaki isnadların analizinin materyaliyle karşılaştırmak gibi bir amacının olmadığını bildirir (s. 181-182). Kendisi ise *Kütüb-i sitte* ve ondan önceki külliyatlarda yer alan Nâfi'-İbn Ömer'e dayanan fitre hadislerinin tariklerini incelemesi sonucunda hadisin Nâfi'nin on bir râvîsine dayandığını ve bunların sekizinden gelen metnin, büyük ihtimalle gerçekten de onlara ait olduğunu belirtir (s. 222). İlmî ifadelerle Juynboll'ün eksiklerini göstererek daha doğru bir sonuca ulaşmakla beraber kendi çıkarımlarının da "geçici" olarak nitelendirilmesini ister. Çünkü araştırmasında *Kütüb-i sitte* sonrası eserlere, bu hadisi rivayet eden diğer sahâbîlerin rivayetlerine ve İbn Ömer'in çağdaşlarının ve tâbiî hukuk bilginlerinin fitre hakkındaki görüş ve uygulamalarına değinmediğini söyler (s. 225-226).

'İbn Şihâb ez-Zührî'nin Fıkhı -Bir Kaynak Tenkidi İncelemesi-' başlıklı **V. bölümün** (s. 237-291) konusu Motzki'nin Schacht'ın bazı görüşlerine yönelik itirazlarıdır. Buradaki tercümenin, Fatma Kızıl tarafından Harald Motzki'nin "Der fıqh des-Zuhrî: die Quellenproblematik" adlı makalesinin İngilizce çevirisi esas alınarak yapıp *Hadis Tetkikleri Dergisi'*nde (III/2, 2005, s. 128-168) yayımlanmış olduğu bildirilir (s. 237).

Öncelikle Motzki, J. Schacht'ın *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı eserinde eserindeki bazı ifadelerini aktarır: "Mâlik'in açıkça Zührî'ye sorduğunu veya onu bir şey söylerken işittiğini dile getirdiği durumlar, tereddütsüz gerçek kabul edilir." "Zührî'ye atfedilen ve açıkça sahih olan başka görüşler de vardır." "Fakat h. 2. yüzyılın sonlarına doğru Zührî birçok sahte ve çoğunlukla çelişkili fikirlerle birlikte anılmaya başlandı ve ismi kendi zamanında mevcut olmayan hadislerin isnadlarına dahil edildi, bu hadislerin onun varsayılan doktrini ile ilgili uydurma ifadeler çıkarıldı." Sonra Zührî üzerine yapılan uydurmaların Şeybânî'nin *Muvatta'* nüshasında, Şâfiî'nin risalelerinde ve *Müdevvene'*de bulunabildiğini belirttiğini zikreder. Motzki, Schacht'ın varsayımlarının ilk bakışta göründükleri kadar makul olmadığını ifade eder ve karşılık olarak bazı sorular yöneltir (s. 239-242).

Motzki, sonra Schacht'ın metodunu eleştirir ve yaşadığı dönem sebebiyle maruz kaldığı erken döneme ait kaynak eksikliğini dile getirir. Motzki kendi metodunu da açıklayarak bu doğrultuda önce Zührî'ye atfedilen çok sayıda metni içeren Abdürrezzâk'ın *Musannefi'*ndeki Ma'mer ve İbn Cüreyc rivayetleri ile Mâlik'in *Muvatta'* rivayetlerini ayrı ayrı inceler. Onların sundukları malzemeyi uydurduklarının kabul edilemeyeceğini tespit eder. Rivayetlerinde metinlerin bilgi kaynaklarına çok farklı atıflarını, kendi fıkhî görüşlerini ve dikkat çekici sayıda anonim hadis içermelerinin vs. tamamını metinlerin menşeyini uydurdukları teorisinin aleyhinde delil kabul ettiğini söyler.

Her birinde incelemesinde elde ettiği sonuçları onların biyografi bilgileriyle de destekler (s. 242-266).

Nakil sürecinde ortaya çıkabilecek hatalar içerebilecekleri ihtimaline değinen Motzki, üç rivayet grubunun naklinin bağımsız şekilde Zührî'ye gittiği doğruysa, o zaman bunların benzer materyaller içermesinin bekleneceğini belirtir. Bunu tespit için Zührî metnlerinin (rey ve nakillerini ayırarak) benzer materyaller içerip içermediğini araştırmaya başlar. Önce Mâlik'in *Muvatta'* da Zührî'den yaptığı rey aktarımları ile Ma'mer ve İbn Cüreyc'in *Musannef* te Zührî'den naklettikleri reyleri karşılaştırır. Rivayetlerde çelişkilerin istisna olması ile aynı metinlerin ender olup çoğunluğun sadece aynı içeriğe sahip olmasının üç kaynağın, Zührî'nin reyinin gerçek haberlerini içerdiği şeklindeki sonucunu desteklediğini söyler. Farklı yerlerde yaşayan (San'a, Mekke ve Medine) üç müdevvinin birbirinden bağımsız olarak çok sayıdaki benzer metni keyfî şekilde Zührî'ye atfetmesinin oldukça ihtimal dışı olduğunu bildirir (s. 266-270).

Harald Motzki, bu üç müdevvinin, İbn Şihâb'ın daha önceki otoriteler için bir râvî görevi gördüğü metnlerini inceleyince de benzer sonuçlara ulaşır. Bu nedenle hadis mecmualarındaki Zührî hadislerinin, onun ölümünden sonra ortaya çıktığı ve -metinler arasındaki birçok farklılıktan dolayı- zikredilen üç mecmuanın yazarlarına şifahi nakillerle ulaştığı şüphesi aleyhine deliller temin ettiğini söyler. Zührî hadislerinin bu teoriye uymayacak kadar geniş olduğunu ve Zührî'nin ölümü (ö. 124/741) ile bu üç yazarın mecmualarının yayımlanması arasındaki zaman farkının çok kısa olduğunu ifade eder. Birbirinden uzakta yaşayan bu üç yazarın, metin açısından benzeyen fakat çoğu kez ifade açısından çok sayıdaki metne –eğer aynı zamanda metinlerin başkaları tarafından uydurulduğu varsayılırsa- nasıl sahip olduklarını açıklamanın zor olduğunu belirtir. “Üç müdevvinden her birinin gerçek bilgi kaynaklarını veya ortak kaynaklarını bu hilede sanki hemfikirmişçesine gizli tutması oldukça garip bir tesadüftür” diyerek uydurulmuş olmalarının uzak bir ihtimal olduğuna işaret eder (s. 271-272).

Sonra bu üç eser arasındaki farklılıkları göstermek ve ulaşılan sonuçları netleştirmek için örnek olarak Zührî'nin bu üç öğrencisinin, ondan naklettikleri bir Hz. Ömer hadisinin varyantlarını inceler. Buradan ulaştığı sonucu beş madde halinde sıralar. Hz. Ömer hakkındaki Zührî hadislerinin, hicrî 1. asrın son çeyreğine; hatta son yarısına tarihlendirilebilecek sahabe hadislerinin var olduğunu gösterdiğini ifade eder. Schacht'ın bu ihtimali kesin olarak dışladığını belirtir. Motzki, bunun birçok erken sahabe hadislerinin sadece bir tanesi olduğunu söyledikten sonra Zührî'nin Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisleri hakkında bir hadisi inceler. Bu hadisin ise hicrî 1. asrın ilk

yarısına tarihlendirilebilecek çok erken bir hadis olduğu sonucuna ulaşır. Motzki, ulaştığı sonuçlar nedeniyle Schacht'ın metodu ve İslam Hukuku'nun menşei hakkındaki fikirlerinin şüpheli olduğunu bildirir (s. 272-288).

Bunların ardından genel bir değerlendirme yapan Motzki bazı öneriler de sunar: "Zührî'nin öğrencileri tarafından mecmualarında nakledilen çok sayıdaki fikhî metni kullanarak onun fıkhnın detaylı bir resmi çizilebilir. Fakat daha önemlisi İslam Hukuku'nun h. ikinci asrın ilk çeyreğinde ulaştığı gelişme durumu hatta kısmen ilk asrın ilk aşamaları yeniden inşa edilebilir. Şu an bu tür yeniden inşalara teşebbüs etmek için kaynaklar mevcuttur (s. 289-290)".⁴

Sonuç kısmında (s. 293-348) "Harald Motzki ile Hayatı, İlmî Kariyeri ve Fikirleri Üzerine" başlığıyla yapılan mülakata yer verilir. Bu mülakat editör Bülent Uçar tarafından, Harald Motzki'nin evinde 01.08.2001'de gerçekleştirilmiştir (s. 295, dn. 1).

Motzki öncelikle eğitim hayatı, İslam Bilimi ile uğraşmaya başlama zamanı ve bu konudaki çalışmaları hakkında bilgi verir (s. 295-299). Mülakat esnasında çeşitli konularda birçok düşüncesini dile getirir. Mesela Hz. Peygamber hakkındaki haberlerin en erken dönemden itibaren olduğunu düşündüğünü ve üç çalışmasını zikrederek bunlarda ilk yüzyılın haberlerine değindiğini belirtir. Kendisinin şu ana kadar yaptığı çalışmalardaki temel gayesini "*İlk yüzyıla ait haberlerin olduğunu göstermekti*" diye ifade eder (s. 307).

Mülakatta Schacht'ın bazı görüşlerini eleştiren (s. 309-310) Motzki, Schacht'a Müslümanlar tarafından en detaylı tenkidin Azamî'den geldiğini belirtir. Azamî'nin ise savunmacı olup Schacht'ın kimi argümanlarını tahrif ettiğini ifade eder. Sonra kendi değerlendirmelerini aktarır: "Schacht hadislerin değerlendirilme ve tarihlendirilmesinde kendi belirlediği kuralara devamlı uymamakla suçlanabilir. O, zaman zaman işine geldiğinde kendi teorisine muhalif olan hadisleri kabul etmektedir, bazen teorisine uymayan hadisleri görmezden gelmektedir. Böyle bir tutarsızlığa karşı eleştiri haklıdır (s. 311-312)".

Motzki, Batılı İslam araştırmacılarına bazı tenkitlerini de dile getirir: "*Batılı İslam araştırmacılarının önemli hatalarından biri, az sayıda metne dayanarak yüzyıllara ve farklı yörelere teşmil edilen genel yargılara varmalarıydı*" (s. 340).

4 Bu görüşü daha önce Fuat Sezgin de dile getirmiştir. O, isnaddaki râvîlerin kitap müellifi mi, yoksa râvîsi mi olduğunun tespiti için İslam'ın erken dönemine ait büyük ölçüde kaybolmuş edebiyatın yeni parçalarının tespit edilmesi ve hatta bazı eserlerin tamamen yeniden inşa edilmesi gerektiği söyler. M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara, 2001, Kitâbiyât, s. 48-49.

Motzki, kendisinin de bir öğrencisi olarak Schacht'ın teori ve metotlarının epeyce tesiri altında olduğunu, Mâlik'in el-Muvatta'ından hareketle onun tezlerini anlamaya çalıştığını belirtir ve “*metinleri isnadlarıyla onun şeması içinde takip ederseniz ve onun argümantasyonuna uyarmanız her şey doğrudur. Ona yanlış bir şey isnad etmek zordur. Farklı kaynaklara dayanarak bambaşka bir resme ulaştığımızdan dolayı onun ön kabullerini eleştirel biçimde sorgularsınız; birçok şeyin doğru olmadığını ve her şeyin öyle tastamam olmadığını görürsünüz*” diyerek durum tespitinde bulunur (s. 341). Motzki, batılı bilginlerin metnin kontrolüne genelde gereken değeri vermediklerini de söyler. Müslüman bilginlerin ise isnad tenkidinin rolünü fazlaca abarttıklarını ifade eder (s. 327-328).

“Bir haberin içerik olarak bir külliyatta Peygamber'e atfen aktarılıyorsa bir başka yerde de sahâbî görüşü olarak zikrediliyorsa bunun aslında Peygamber hadisi olduğunu; ancak dini hassasiyetten dolayı Peygamber'den nakledilemediğini söyleyebilir miyiz?” manasındaki soruya bu çıkarımın spekülasyon olmasından dolayı tehlikeli bir girişim olduğunu belirtir. “*Tarihçi olarak kendimizi metinlerin bize verdikleriyle kayıtlamamız gerekir. Eğer sahâbî görüşü olarak aktarılan bir haber varsa biz bunu ancak onun görüşü olarak alabiliriz; hadis olarak değil*” der. Diğer yönden meseleye yaklaşırsa bunun tersinin de olabileceğini belirtir: Yalnız hadislerin şeriatın temel dayanağı olduğu düşüncesi sonradan ortaya çıkan bir görüş olduğuna göre sahâbî görüşlerini Peygamber'e dayandırma ihtiyacı ortaya çıkmış olabilir (s. 314-315). Bu meselede isnad ve metne dayanarak yapılan tarihlendirmeye meseleye yaklaşmanın doğru olduğunu söyler ve kendi bazı uygulamalarını aktarır (s. 316).

Bülent Uçar'ın Ebû Yusuf örneğinden hareketle “Genel kabul gören içeriklerde isnada pek gerek görülmediği, hadisin içeriği ne kadar tartışmalı ise isnada ihtiyaç da o oranda artıyordu” varsayımı hakkındaki soruya Harald Motzki, araştırmalarında buna şimdiye kadar dikkat etmediğini ve bunun, ilginç bir inceleme alanı olduğu bildirir. Ancak eksik ve eksiksiz isnadlı haberlerin yan yana durması hakkında “Haberler ilk dönemde sistematik olarak yazılmadığından kimi râviler unutulmuş olabilir” şeklinde düşündüğünü belirtir (s. 317-319).

Mâlik'in *Muvatta'*nın uydurulmadığını, bu eserde “çok zengin metin ve isnad olması, eksik ve tam isnadların bulunması, Mâlik'in kendi görüşüne zıt hadis ve sahâbî görüşü zikretmesi” ile delillendiren Motzki, *Muvatta'*nın kesin olarak daha eski materyalden meydana gelen bir külliyat olduğunu, aynısının *el-Musannefi* için de geçerli olduğu söyler (s. 322).

Muhafaza edilen eserlerin orijinalliğinin bir sorun olduğuna değinen Motzki, mevcut el yazmaların 5. veya 6. yüzyıldan kalma ya da daha genç

olduğunu bildirir. “Ancak erken döneme ait bazı eserler için bu çözümlenebilir” diyerek bir örnek verir: Andreas Görke'nin el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224) *Kitâbu'l-emoâl*'inin (el yazmaları dâhil) aktarımını inceleyerek bunun gerçekten de ona ait olduğunu ortaya koyduğunu belirtir (s. 325).

Motzki, araştırmalarının kesin olarak birinci yüzyılda ve ikinci yüzyılın başında mana ile rivayetin çok yaygın olduğunu gösterdiğini ifade eder (s. 329). Varyant karşılaştırmasıyla Zührî gibi mana ile rivayetin yaygın olduğu dönemdekilerin ne demiş olabileceklerinin anlaşılacağını ifade eder. Konuşmasının devamında kendisinin kelimesi kelimesine yapılmış bir aktarım faaliyetinin olduğunu da düşünmediğini bildirir (s. 330).⁵ Motzki, yazılı kaynaklarda henüz ilk dönemden itibaren 19. asra kadar kesintisiz, her zaman sözlü aktarımın da olduğu görüşündedir. Ona göre yazmalarda görülen rivayetler ve dinleyici notları bunun kontrolünü mümkün kılmaktadır (s. 333).

Motzki'nin eser içerisinde ve mülakat esnasındaki görüşlerinden onun isnad hakkındaki düşüncelerinin şu şekilde olduğu anlaşılmaktadır: İncelemelerine göre isnadın 1. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktığını söyler. Bunu “fitne” gibi özel bir olayla irtibatlandırmaya gerek olmadığı düşüncesinde olduğunu ifade eder (s. 318).⁶ 1. yüzyılda yaşayanlar az isnad kullandığından isnadın 120 yılından önce fazla yaygın olmadığı, 2. yüzyıl boyunca ise iyi isnadın, kötüsü ile kullanımda yan yana olduğu, dolayısıyla isnadın tedricen yaygınlaştığı şeklindeki görüşünü belirtir (s. 112). Müşterek râvî ve tek râvîli isnad zinciri hakkındaki düşüncelerini de aktarır. Müşterek râvînin çoğu zaman ilk külliyyatçılardan (müdevvin) biri olup eserinin külliyyat olarak muhafaza edilemediğini; sadece öğrencilerinin haberlerinin içinde bize aktarıldığını söyler (s. 320).⁷ Tek râvîli isnad zincirinin ise tek bir râvînin

5 İlk asırlarda hadislerin yazılmamasını kıymetinin göstergesi olarak görenlerin mevcut olması ve güçlü hafızalarıyla geniş câhilî edebiyatı hafızalarında koruyabilen o günkü Araçların varlığı (Abdullah Aydın, “Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul, 1998, Ensar Nşr., s. 337-341, 349, 350) lafzî rivayetlerin bulunabileceğini, ayrıca çok titiz olan bazı hadis âlimlerinin mana ile rivayete karşı olmaları lafzî rivayetlerin miktarının çok olduğunu gösterir.

6 Çalışmalarda isnadın başlaması konusunda genelde “fitne” olayıyla irtibat kurulmaya çalışıldığı görülür. Mesela bkz. Talat Koçyiğit, “İslam Hadisinde İsnad ve Hadis Râvîlerinin Cerhi”, *Ankara Üniversitesi İFD*, Ankara, 1961, c. IX, s. 49-52; Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2003 (2. Baskı), İnsan Yay., s. 28-39. Motzki'nin bu olayla irtibat kurulmasına gerek olmadığını belirtmesi güzel bir yaklaşımdır. Çünkü isnad kullanımına başlanmasını fitne olayıyla irtibatlandıran kişi Muhammed b. Sîrîn'dir. Onun çıkarımlarına göre bu olay isnadın başlamasında önemli olabilir. Bunda haklılık payı olmakla birlikte zamanın ilerlemesiyle bu tür olaylar olmasa da isnadın çıkma istidadında olduğu kuşku duyulmaz bir gerçektir.

7 Aynı görüşü Fuat Sezgin de *Buhârî'nin Kaynakları* adlı eserinin birçok yerinde belirtir (s.46, 88, 101-102 vd.).

tanınmasından veya diğerlerinin her nedense artık zikredilmemesinden dolayı oluştuğunu bildirir.⁸ Eserleri muhafaza edilen sonraki külliyatçıların bazen üç veya dört râvî saydıklarını; ancak bunun, iki yüzyıl sonra olduğunu zikreder. Onların ilk külliyatçılardan çok daha fazla şey bilmesinin doğal olup ilk dönemde bilginin mahallî olduğunu beyan eder. Medine’de bütün hadislerin bilinmediğini, Iraktakilerin ise hemen hiç tanınmadığını iddia eder (s. 321). Harald Motzki, mahallîliğin kalkmaya başlama zamanı hakkındaki düşüncesini de h. 2. yüzyılın başı olarak ifade eder (s. 317).

Sonuçta batıda hadis alanında yapılan çalışmalar arasında İslam bilim çalışmalarına bir zenginlik katan Motzki, bazı görüşleri tartışılabilir olsa da kitap ve makaleleri ile takip edilmesi gereken bir müsteşriktir.

8 Her râvînin rivayetinin gelmeme nedenleri hakkında bkz. Ayhan Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri -Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad-*, İstanbul, 2006, Ensar Nşr., s. 132-147.